

«...ПОШУКИ НЕЗРИМОЇ НІМОЇ СУТІ В СУТІНКАХ ПОНЯТЬ»: МОДЕЛЮВАННЯ СМИСЛОВОГО ПРОСТОРУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ (НА ПРИКЛАДІ ПОЕЗІЇ ЛІНИ КОСТЕНКО)

Тетяна Коляда-Березовська

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин, суспільних комунікацій та ІТ-права
Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку
вул. Кузнечна, 1, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0001-8470-7705
e-mail: kobertanya@gmail.com

Ганна Ятвецька

кандидат соціологічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних відносин, суспільних комунікацій та ІТ-права
Державного університету інтелектуальних технологій і зв'язку
вул. Кузнечна, 1, Одеса, Україна
orcid.org/0000-0003-1277-3636
e-mail: hanna.yatvetska@gmail.com

Анотація. Статтю присвячено світоглядно-естетичній проблемі потрактування художнього тексту. Увага науковців до проблем герменевтики тексту залишається неослабною протягом багатьох десятиліть, змінюючи грані вивчення й віддзеркалення, з огляду на двоїсту природу мови, що таїть у собі певні складнощі, які виявляються у спробі виділити її формально-чуттєвий бік, котрий за обмежених форм вбирає у себе незчисленне розмаїття смислів. З огляду на турбулентні обставини сьогодення особливої актуальності набуває мовно-мовленнева взаємодія як соціально значуща проблема сучасної філології й комунікативістики. Метою цієї статті є презентація алгоритму моделювання смислового простору тексту як породження художньої інтенсії видатної Індивідуальності, що в очах спільноти є речником конкретного часопростору, духовно-історичного досвіду свого народу. Таким речником є Ліна Костенко – «цариця поезії в Україні» (Дж. Луцький), тому дискурс-аналіз саме її художніх текстів здійснено для встановлення співвідношення мовної й розумової інтенсії, смислів, уречевлених у мовних знаках. У результаті з'ясовано: естетично марковані компоненти художнього дискурсу, художні «факти» мови з образним потенціалом – інтенсіонали як художні смисли, укарбовані в мову митця, відзначені націленістю на організацію сприймання мовного повідомлення в лінгвокреативному ключі та у разі розуміння вимагають від читача «декодуючого напруження», тобто мислиннево-мовленневої діяльності, котра активізується через необхідність перекодування імпліцитних форм «чужого» тексту і пошуки експліцитних форм у власному лексиконі. Констатується, що комунікативно-мовленнева діяльність адресата художнього тексту передбачає актуалізацію здатності відчувати інтелектуальну насолоду самою формою вираження думки. Акцентується, що художньо-мовна компонента мовної компетенції – необхідна умова формування читацької культури, оскільки передбачає сукупність мовних умінь, що дозволяє здійснювати інтерпретацію повідомлень, декодування сенсу, моделювання смислового простору художнього тексту у креативній мовній формі.

Ключові слова: герменевтика, інтенсіонал, художньо-мовна компонента мовної компетенції, лінгвокреативність.

“...THE SEARCH OF THE INVISIBLE DUMB ESSENCES UNDERSTAND AT CONCEPTS TWILIGHT”: MODELLING OF THE LITERARY TEXT SEMANTIC SPACE (ON THE EXAMPLE OF LINA KOSTENKO’S POETRY)

Tetiana Koliada-Berezovska

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of International Relations, Public Communications and IT-Law
State University of Intelligent Technologies and Telecommunications
Kuznechna str., 1, Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0001-8470-7705
e-mail: kobertanya@gmail.com*

Hanna Yatvetska

*PhD in Sociology, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of International Relations, Public Communications and IT-Law
State University of Intelligent Technologies and Telecommunications
Kuznechna str., 1, Odesa, Ukraine
orcid.org/0000-0003-1277-3636
e-mail: hanna.yatvetska@gmail.com*

Abstract. *The article focuses on the ideological and aesthetic problem of interpretation of the literary text. The attention of scientists to the problems of the text hermeneutics remains unrelenting for many decades, changing the edges of study and reflection, given the dual nature of language. This nature is fraught with certain difficulties that are revealed when trying to distinguish its formal-sensual side, which, with limited forms, absorbs an innumerable variety of meanings. The language-speech interaction as a socially significant problem of modern philology and communicative studies becomes of particular relevance. The purpose of this article is presentation of an algorithm for modelling the text semantic space as a product of the artistic intensity of the outstanding Individuality. In eyes of the community such person is a representative of specific time space, the spiritual and historical experience of its people. We are talking about Lina Kostenko “the queen of Ukrainian poetry” (J. Lutsyk), so the discourse-analysis of her literary texts is carried out to establish the ratio of linguistic and mental intensity. Aesthetically marked components of artistic discourse, intentionals as artistic meanings, inscribed in the language of the artist, are marked by the focus on the organization of the perception of the speech message in a linguo-creative way and, when understood, require the reader to “decode tension” were obtained as a result. It is stated that the communicative and speech activity of the addressee of the literary text implies the actualization of the ability to experience intellectual pleasure by the very form of expression of thought. It is emphasized that the artistic and linguistic component of language competence is a necessary condition for the formation of reader culture, since it implies a set of language skills that allows interpreting messages, decoding meaning, modelling the semantic space of an artistic text in a creative language form.*

Key words: *hermeneutics, intentional, artistic and linguistic component of linguistic competence, linguistic creativity.*

Постановка проблеми. Останні десятиліття визначає неослабна увага наукової спільноти – філософів, літературознавців, мовознавців і не тільки – до проблем герменевтики тексту, світоглядно-естетичної проблеми трактування художнього тексту і, відповідно, відсунення у тінь формального аспекту знака. Поза сумнівів, що для художньої свідомості, яка сформована магією слів, знакова форма останніх, первісно одухотворена смыслом, однаковою мірою генерує смисли. Студії О. Потебні щодо внутрішньої форми слова стали витоком концептуальної моделі мистецького твору, яку вчений роз-

робив, виходячи з гносеологічної концепції В. Гумбольдта про те, що людина осмислює та переживає світ через посередництво мови, чим проголосив генетико-психологічну відповідність мови й мистецтва, спільність їхніх структур. О. Потебня, за оцінкою І. Фізера, першим визначив «...твір як лінгвістичну даність» [1, с. 19] і довів, що творення і сприймання естетичного об’єкта зумовлені «специфічним баченням світу, зашифрованим у внутрішніх формах мови» [1, с. 17].

Двоїста природа мови таїть у собі певні складнощі, які виявляються у разі спроби виділити її формально-чуттєвий бік, котрий

за обмежених форм вбирає у себе незчисленне розмаїття смислів. На це вказав відомий лінгвіст С. Васильєв: «Слово своїм значенням не вичерпує того, що хоче сказати автор, а виступає в ролі провідника, котрий виводить свідомість читача з тісного простору лінгвістично упорядкованих знаків у широкий світ позамовних смислів» [2, с. 100]. З огляду на це нам видається, що *моделювання смислового простору тексту як породження художньої інтенсії*, як витвору почуття й мислі видатної Індивідуальності, що в очах спільноти є речником конкретного часопростору, духовно-історичного досвіду свого народу, стало перманентним завданням філологічних розвідок, а з урахуванням турбулентних обставин сьогодення особливої актуальності набуває мовно-мовленнєва взаємодія як соціально значуща проблема сучасної філології й комунікативістики.

Мета та завдання статті. Автори пропонуваної статті є прихильниками семіотичного тлумачення явищ мистецтва, визнання «приналежності мистецтва до семіотичної системи» [3], це скеровує фокус нашої уваги: *інтенціональна мова митця, деміурга художнього світу, і смисл, уречевлений в мовному знаку*. За мету ставимо таке: проаналізувати естетично марковані компоненти художнього дискурсу (дискурс-аналіз поетичних текстів Ліни Костенко), що містять художні «факти» мови з образним потенціалом – інтенціонали – *художні смисли, укарбовані в мову митця*. Такі факти відзначені націленістю на організацію сприймання мовного повідомлення в лінгвокреативному ключі та для розуміння вимагають від читача «декодуючого напруження»: мислиннєво-мовленнєва діяльність активізується через необхідність перекодування імпліцитних форм «чужого» тексту, що здійснюється через пошуки експліцитних форм у власному лексиконі. Звідси наше завдання – моделювання смислового простору ключових інтенціоналів у поетичних текстах Л. Костенко [4], з котрими асоційовані елементи власне мовного змісту (значення).

Виклад основного матеріалу. Думка С. Васильєва про «широкий світ позамовних смислів» корелює з такою тезою Р. Інгардена: «Літературний твір є суто інтенціональним предметом, котрий має джерелом свого існування творчі акти автора. Завдяки

ж насамперед своєму значеннєвому шару (sweј warstwie znaczeniowej) він є водночас інтерсуб'єктивним інтенціональним предметом» [3, с. 7].

Так, моделюванню смислового простору «*Вночі із хаосу безсоння, / коли мій Всесвіт ожива, / як срібні птиці вилітають / це неприборкані слова*» у свідомості читачів сприяють семіотичні, семантичні рамки, що «задаються» для інтерпретації адресатом мовлення, як поєднання різних способів мислення: аналітичного та синтетичного. Аналітичний спосіб виступає у візуально-вербальній формі репрезентації оцінки (*хаос: безсоння: Всесвіт*), а синтетичний – в емоційно-оціночній формі поетизму (*ожива: срібні птиці: неприборкані слова*), а їхня єдність – то «*творчі акти автора*», складне буття Ліниного слова з його знаковістю. І тут нам стають у пригоді міркування С. Васильєва, що «можливості природної мови, всупереч поширеній думці, далеко не безмежні, багато які нові смисли важко піддаються вербалізації, і спроби увібрати їх в усталені лінгвістичні форми... неминуче пов'язані зі спрощенням та смисловими втратами» [2, с. 207].

Спосіб мислення (когнітивний стиль) автора проявляється і в ліричному, і в епічному, і в критичному ракурсі творчості; як приклад, таке визначення Ліни Костенко: «*Спіральним – зручно, високим – не дуже*» – можна розглядати як афоризм, як незаперечну думку, а можна впізнати в ньому натяк на особисту долю неприборканого художника, нонконформіста, а ще ширше – на долю будь-якого чесного митця, котрий, за відомим висловом, приходить у світ, «щоб не погоджуватись». Інтелектуальність поезії взагалі передбачає наявність у ній зашифрованих, утаємничених місць, які не обов'язково стають уповні зрозумілими. Як зауважує сама поетеса, «*несказане лишилось несказаним...*».

Відомо, що дійсно художній текст є багатозначним, навіть тоді, коли його творець не убачає всіх семіологічних нашарувань, які несе у собі його слово. Про це Р. Інгарден пише так: «Для того щоби скласти найбільш повне уявлення про внутрішній світ літературного твору, читач повинен, якщо потребує цього текст, читати «поміж рядків» і виявити інтенціонально також ті сторони або стани

зображуваних предметів, котрі не окреслені експліцитно. Це доокреслення, доповнення зображених предметів полягає в тому, що ми називаємо «конкретизацією» світу предметів, представлених у літературному творі. У цьому й полягає власна творчість читача: він має не лише домислитися («*dorozumieć się*») того, що зазначено імпліцитно («поміж рядків»), але й з власної ініціативи, відповідно до свого розуміння, доповнити недоокреслені місця, в межах того, що текст пропонує або припускає» [3, с. 40].

Це спостереження перегукується з інтуїтивною поетичною вірою Ліни Костенко в те, що «... *десь за гранями свідомості є те, чого іще нема*».

Підкреслюємо виразну концептуальність естетичного мислення Костенко. Самодостатність «сердечного», емотивного начала в ній не схожа на таку в багатьох інших митців, у яких превалює задушевність та чулість. Спостерігаємо, що в поетичних текстах Костенко відчуваємо не розум, по-жіночому пом'якшений серцем, а навпаки, серце, по-чоловічому зміцнене розумом. Аргументом вибираємо такий роздум її у чотири рядки:

*Якщо не можна вітер змалювати,
прозорий вітер на ясному тлі, –
змалюй дуби, могутні і крилаті,
котрі од вітру гнутьсь до землі.*

У просторі такого катрена позначений фрагмент життя вербалізується креативним способом у координатах різноспрямованого емоційного забарвлення: песимістично-оптимістичного. У смисловому просторі наведеного інтенціоналу апеляція до некерованої та непідвладної людині стихії виступає як сильний аргумент щодо нездатності будь-кого/чогось вплинути на неї, а паралелізм чи аналогія – частотний креативний спосіб передачі внутрішнього стану. Принагідно зазначимо, що креативні елементи дискурсу «Летючі катрени», «Коротко – як діагноз» («*Свободи предтеча – / розхристана втеча / з мудрованих дум / у мандруючий дим*»; «*Що тут було – лише ці мури свідки. / Порубаний зброяр руїну стереже*») дозволяють говорити, що неординарні носії мови висловлюють свою думку у межах специфічного «мовного виміру». Іноді усвідомлено порушуючи мовні канони та «ускладнюючи» комунікацію, вони не завжди рухаються інтенцією

продемонструвати власну мовленнєву компетенцію. Така інтенція, з лінгвориторичних позицій, може виявлятися в мовній грі. У дискурсі «Летючі катрени» читач повинен мати такий самий лінгвокреативний потенціал, як і адресант мови, але на рецептивному рівні. Його декодуюча активність – важливий прагматичний чинник ефекту масової комунікації, де адресат промови – головний об'єкт впливу та формування громадської думки. Через звернення до ознак живої природи репрезентується авторська оцінка реальності, що реалізується в асоціативно-семантичному просторі таких інтенціоналів з виразним національно-етнографічним забарвленням:

– «*дерево*» («*Я на планеті дерево людське. / Мене весь час підрубують під корінь*»; «*Нерозпізнане древо у цьому страшному раю*»; «*Я почорнів, як дерево жалобне, / В чужій землі усохлий кипарис*»; «*Біля білої вежі / чорне дерево. Спи.*»); з деревами, як з онтологічно рівнозначними собі створіннями, поет-деміург розмовляє: «*Я їх люблю. Я знаю їхню мову. / Я з ними теж мовчанням говорю*»;

– «*кінь*» («*У нас, мій коню, шлях, а не дисканція*», «*Скубе травичку коник мій стрижений*», «*Пасуться коні під курганами, / чекають вершинок своїх*», «*Сідлає вічність чорного коня*»), до якого тужливо-мрійне звертання поета сповнює заповітна «українська думка», що рухає всю творчість Л. Костенко: «*Ходім, я напою тебе Дніпром, / Я нагороду очі твої степом...*»;

– «*мальва*» («*Я поцілую мальву у щоку*», «*Півні кричать у мегафони мальв*»); «*степ*» («*...пшеничний принцип сонячного степу*»); «*поле*» («*Біле-біле-біле поле. / Чорний гомін. / Вороння. / Посідало та й замріялось про убитого коня*»).

Змушені підкреслити відоме положення про природу художньої творчості як домінанту чуттєвого боку світосприйняття, що не дозволяє мовити про верховенство розуму над емоціями у творчому акті. Не вдаючись до міркувань щодо цієї надзвичайно складної філософської та мистецтвознавчої проблеми, зазначимо, що сказане ніякою мірою не применшує інтелектуального потенціалу художнього мислення автора. Аналогізування поряд з комбінуванням вважається типовою операцією *креативного мислення як моделювання певних відносин і зв'язків*, тому що

в його основі лежить освіта та актуалізація асоціацій. Предмет аналогії «задає» нове поле розгортання сенсу під час інтерпретації об'єкта.

Особливістю ідіостилію нашої світової поезії є те, що думки в її віршах майже ніколи не виступають, так би мовити, в «оголеній формі», виняток становлять її афоризми: «*Новації, традиції, / коктейлі з ерудиції. / Метаморфози пози і позиції*»; «*Історія – містерія / від містики до стерео*»; «*...вчорашні плазуни, а нині знову блазні*», навіть у них «серце підказує правду уму» і саме «серцем вистраждане слово» набуває розумової гостроти.

Дискурс-аналіз поетичних текстів майстра дозволяє говорити про спрямованість художньої концептуалізації: співвіднесення суспільного буття з живими організмами або зовнішніми характеристиками природних явищ може спостерігатися в різних креативах. Це метафори, здатні не тільки «взулювати» суб'єктивну оцінку, що висловлюється, а й, навпаки, посилювати її: «*По срібній лінві тої амплітуди / проходять дивні видива буття*»; «*Моїх жар-птиць блакитні космодроми*»; «*Я слухаю нечутні голоси / серед німої музики мозаїк*». Тут смисловий простір інтенціоналів «срібна лінва амплітуди», «жар-птиць блакитні космодроми», «німая музика мозаїк» убачає перехід від візуальних ознак картини на емоційне звучання поетичної фрази, що робить всю імпліцитну форму оцінювання ситуації надзвичайно промовистою. Приміром, відомі паронімічні знахідки: «*загартований – загратований*», «*політика – як танці паралітика*», «*деградуємо чи грядем*» – не просто словесні вправи майстра, а глибоко змістовні сполучення понять, які зблизила сама українська історія.

Важливо при цьому зазначити: художня можливість не збігається з екзистенційністю і не протистоїть їй. Ці категорії просто перебувають у різних буттєвих вимірах. Осягнути Костенкові інтенціонали можна лише зустрічною інтенсією. Тою, до якої й кличе нас поет:

Я в людей попрошу тільки віри в кожне слово, почуте від мене...

У таких самостійних, графічно виділених інтенціоналах – «*Примучений народ. Зацьковані поети*», «*Перелицьовані новатори*», «*Десятки літ неміряної втоми*» – митець через підтекст висловлює думку про вплив,

що приходить «ззовні», за допомогою створення «паралельної» смислової площини, а перехід на аналогію із законами розвитку світу підкреслює думку про об'єктивну необхідність не тільки змін, потрясінь, а й зв'язків. Того, що поетична інтенсія закарбувала так:

Не ставте

не ставте

не ставте крапку над і...

Отже, свідомостю семіологічного потенціалу художнього тексту, на наш погляд, а також природним наслідком неповторної індивідуальності кожного читача є множення художніх реальностей, яке виникає у свідомостях реципієнтів тексту, формуючи тим самим мислення, яке відповідає влучному заклику Костенко: «Не треба думати мізерно...». Ця думка пояснюється відомою ідеєю Ж. Дерріда про *світ як текст* («*текст – єдино можлива модель реальності*») [5]. Все, що належить полю культури, є текстом, який розуміється як знак, символ. Процес репрезентації та інтерпретації перманентний: текст, знак, нашаровуючись і розтікаючись, дає нові інтерпретації.

Висновки. Невід'ємною частиною діяльності читацької свідомості стає засвоєння семантики креативного висловлювання на основі прагмасемантичної обробки, моделювання його смислового простору, що здійснюється в руслі реалізації художньо-мовного компонента мовної компетенції носія мови. Прагмасемантична обробка розуміється як комунікативно-мовленнєва діяльність адресата художнього тексту/ мови/повідомлення/ (суб'єкта сприйняття), яка передбачає актуалізацію здатності відчувати почуття інтелектуальної насолоди самою формою (способом вираження думки), естетично значущим співвідношенням елементів тексту.

Художньо-мовна компонента мовної компетенції – необхідна умова формування читацької культури, оскільки передбачає сукупність мовних умінь читача/адресата/реципієнта, що дозволяє здійснювати інтерпретацію повідомлень у креативній мовній формі, виробляючи певне ставлення (оцінку) в результаті декодування сенсу, моделювання смислового простору художнього тексту.

Читацька культура сучасної людини вимагає володіння мовою на такому рівні, що передбачає здатність до розпізнавання кре-

атем як «сигналів» естетичної інформації та подальшого їх оцінювання. Розпізнавання передбачає здатність до виділення у дискурсі «свіжих»/«неповторимих»/«оригінальних» форм вираження думки автора (реактивність сприйняття), оцінювання – чуйність на цю оригінальність мови. Під чуйністю розуміється реалізована здатність до переживання

естетизованої емоції, отримання інтелектуального задоволення-насолоди самою формою мислення. Отже, створений художньою інтенсією світ здатний активно формувати суспільну свідомість і спрямовувати людську поведінку. В цьому – деміургійна функція мистецтва і суспільне значення неординарних мистецьких постатей [6, с. 176].

ЛІТЕРАТУРА

1. Фізер І. Психолінгвістична теорія літератури Олександра Потебні: Метакритичне дослідження. Київ : Обереги, 1996. 192 с.
2. Васильев С. А. Синтез смысла при создании и понимании текста. Киев : Наук. думка, 1988. 239 с.
3. Ingarden R. O posnawaniu dzieła literackiego. Lwow, 1937. 386 s.
4. Костенко Л.В. Вибране. Київ : Дніпро, 1989. 559 с.
5. Derrida J. Outwork. *Dissemination* / transl. by B. Johnson. Chicago, 1981. P. 1–60.
6. Kolyada-Berezovska T. & Zinchenko O. & Turetsky V. A concept model of national spirit through the lens of the ukrainian literary tradition. *Наук. вісн. Міжнарод. гуманіт. ун-ту. Серія «Філологія»*. 2017. № 31, т. 1. С. 174–178. URL: <http://dspace.opu.ua/jspui/handle/123456789/10572>.

REFERENCES

1. Fizer I. (1996). *Psycholinguistic Theory of Literature of Alexander Potebnya: A Metacritical Study*. Kyiv: Oberehy, 192 p. [in Ukrainian].
2. Vasil'yev S.A. (1988). *Sintez smysla pri sozdanii i ponimanii teksta* [Synthesis of meaning at the creation and understanding of the text]. Kyiv: Nauk. dumka, 239 p. [in Ukrainian].
3. Ingarden R. (1937). *O posnawaniu dzieła literackiego* [On understanding of literary activity]. Lwow, 386 p.
4. Kostenko L.V. (1989.) *Vybrane* [Selected]. Kyiv: Dnipro, 559 p. [in Ukrainian].
5. Derrida J. (1981). *Outwork. Dissemination* / transl. by B. Johnson. Chicago, Pp. 1–60.
6. Kolyada-Berezovska, T. & Zinchenko, O. & Turetsky, O. (2017). A concept model of national spirit through the lens of the Ukrainian literary tradition. *Science release International humanitarian university. Philology series*. № 31. Vol. 1. Pp. 174–178. Retrieved from: <http://dspace.opu.ua/jspui/handle/123456789/10572>.